

VI. ATTILA KORA

Újabb támadások Bizánc ellen

Amíg a hun birodalom élén – Attilával az oldalán – Bléda áll, a hunok külpolitikája racionálisnak és megfontoltnak mondható. Az utolsó nagy hadjárat során, amelyet 440–442 között vezettek a más ellenséggel lekötött Bizánc ellen, ismét szörnyű pusztításokat vittek véghez, s módfelett előnyös szerződést sikerült kötniük ellenfelükkel. A korábban megállapított évi aranyadót, valamint a harcosok és közrendűek háborús jövedelmét is lényegesen megemelték. Ők viszont a hadifoglyok váltságdíját 8 aranyról 12 aranyra növelték.

Áramlott tehát az arany Bizáncból az Alföldre. C. D. Gordon történész szerint a hunok 450-ig összesen 22 000 font, közel 10 000 kilogramm aranyat kaptak váltságdíj fejében. Ez ma körülbelül 100–120 millió dollár értéknek felel meg.

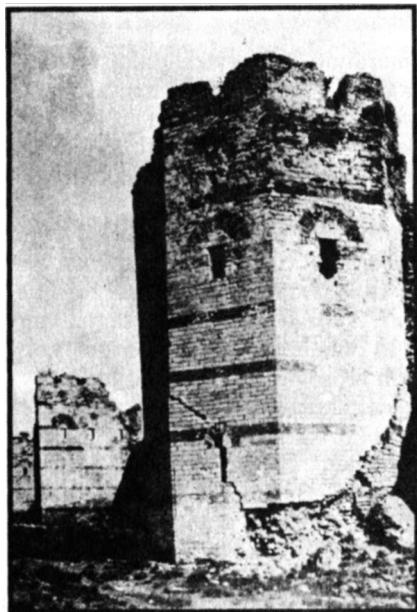
Az említett nagy hadjárat a hunokra jellemző módon kezdődött. Először, 440-ben, megtámadtak és elfoglaltak egy Duna menti katonai erődöt, amiért a keletrómaiak élesen tiltakoztak. A hunok azonban erre vádaskodással feleltek. Azt állították, hogy Margum város püspöke ájtott a Dunán a hunok földjére (a mai bánáti oldalra), és ott fejedelmi sírokat raboltatott ki. Ezért a bűnéért a püspök kiadatását követelték. Konstantinápolyban azonban vonakodtak eleget tenni a követelésnek, mire háborút helyeztek kilátásba. Az udvar ekkor beleegyezett az extradícióba. A püspök azonban időközben megegyezett a hunokkal és bizonyos biztosíték ellenében a hun csapatokat beeresztette Margumba. A hunok a várost, ígértük ellenére, kirabolták és felgyújtották, a lakosságot pedig rabláncra fűzve elhajtották. A püspök mártírhalált halt – keresztre feszítették. Ezután a Delibláti-homokpuszta déli széléin összesereglett hun haderő átkelt a Dunán és elsőnek Vinaciumot (Kostolac) foglalta el és döntötte romba. Azután Singidunum (Belgrád) erődje esett el, majd a következő, 441. évben megadta magát Sirmium (Sremska Mitrovica) is. Ezeknek a városoknak életben maradt lakói is rabszolgasorba kerültek. Sorrendben Naissus (Niš), Serdica (Szófia) és Philippopolis (Plovdiv) következett, a hunok mind elfoglalták és elpusztították. Naissusban például, ebben az egykor nagy

és virágzó városban, Priszkosz leírása szerint, hét évvel az ostrom után is csak itt-ott ténfergett néhány beteg ember.

Amikor a hunok az Égei-tenger mellékét kezdték fosztogatni Konstantinápoly kénytelen volt békét kérni. Ez a béke azonban nagyon sokba került: évi 2100 font adóra kötelezték magukat, és egy tételben még 6000 font aranyat is ki kellett fizetniük. Ezenkívül minden fogolyért váltságdíjul, ha hozzátartozója vagy rokona élt, fejenként további 12 aranyszolidust követeltek.

Ez, az első anatóliuszi béke néven ismert megegyezés volt az utolsó előtti, amelyet a hunok és a bizánciak még mint többé-kevésbé egyenrangú felek kötöttek. Röviddel utána Attila – megszabadulván uralkodótársától, Blédától – a hunok külpolitikájában még az addiginél is agresszívebb kurzust vett fel.

447 január 27-én szörnyű erejű földrengés rázta meg Konstantinápolyt. Az addig oly hasznos szolgálatot tevő városfal, az úgynevezett teodosiusi fal na-

Az úgynevezett Teodosiusi Fal Konstantinápolyban

gyobb része leomlott, 57 torony hevert romokban, és a főváros egyszerre nagyon sebezhetővé vált. Attila megragadta a kínálkozó alkalmat, félrerúgta a szerződéseket, és általános támadást indított. A hunok a korábbiaknál is nagyobb pusztításokat vittek végbe, és állítólag hetvennél több várost tettek tönkre. Feljegyezték, hogy az addig megkímélt kolostorokat is feldúlták, és hogy a szentek sírjait és a templomok kriptáit is feltörték. Minden ok nélkül pusztítottak és gyilkoltak, panaszzolják a krónikaírók, akiknek a tudósításait a Balkán területén végzett régészeti ásatások eredményei nagy részben alá is támasztják.

A hadjáratok idején elkövetett későbbi pusztítások és kegyetlenségek következtében a szenvedő fél körében állandóan nőtt a félelem, a kiszolgáltatottság érzése, de nőtt az a gyűlölet is, amelyből a későbbi történetírás is bőven átvett.

Nem a hitszegés, az embertelen kegyetlenkedés védelmére hozzuk fel, inkább csak a tisztánlátást és a tárgyilagos ítélethozatalt szándékozzuk elősegíteni az alábbi tudományos érveléssel, amelyet M. D. Sahlins nyomán így lehetne összefoglalni:

– A törzsi erkölcs különbözik a civilizáció moráljától; az egyik oldalon viszonylagos és szituatív normákat találunk, a másikon univerzális imperatívumokat. Törzsi keretek között egy cselekedet önmagában nem jó és nem rossz, azon múlik, hogy ki a személy, akit érint. Más javait vagy feleségét eltulajdonítani bűn a saját közösségen belül, de kívülállóval szemben érdemnek is számíthat – főleg háború idején.

– A törzsi társadalom „háborús beállítottsága” nem valami belső rossz hatására kristályosodik ki. A „háború” szót a háborúskodás értelmében kell használni. Elsősorban nem mint „csatákat”, hanem mint általános készséget és jogot, hogy az ember harcoljon, ha szükséges. A törzsi társadalom tagjai vagy csoportjai fenntartanak egy bizonyos jogot és potenciális hajlandóságot, hogy biztonságuk, jólétük és dicsőségük érdekében erőszakhoz folyamodjonak.

A háborúskodásban egy alternatíva van: nagylelkűnek lenni, vagy késznek lenni a harcra. Nincs a törzsi társadalmakban középút, csak tökéletes bizalom vagy tökéletes bizalmatlanság létezik. Az „idegen” szó egyes ma élő törzsek-nél azt is jelentheti például, hogy „nem rokon”. Sőt, szélsőséges esetekben (Fidzsi szigetek) azt is, hogy „ellenség”. Valaki, akit meg szabad enni!

Az „incidenseket” követően végül mindig tárgyalások következtek, amelyeknek menetét Attila mindegyre újabb, teljesíthetetlen követelésekkel terhelte. Egyebek között a Dunától délre elterülő területeken ötnapi járőföld szélességű üres sávot, lakatlan gyeput követelt, ezenkívül, állandóan visszatérő refrénként

azt ismételte a bizánciaknak, hogy nem szolgáltatják vissza szökött alattvalóit, akik politikai okokból náluk kerestek menedéket. A két fél közötti viszonyt az állandó feszültség, a bizonytalanság jellemezte.

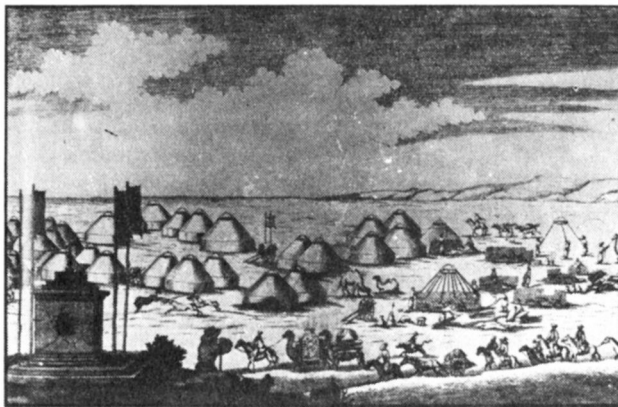
Az V. század negyvenes éveinek végére Attila országán belül már teljesen megszilárdította hatalmát, úgyhogy figyelmét maradék nélkül a külpolitikai problémák felé fordíthatta. Központi szállásán ennél fogva nagyon élénk diplomáciai élet zajlott; mindenfelől érkeztek a küldöttségek és indultak sokfelé a hun delegációk. Érthető módon különösen Bizánccal voltak jelentősek a kapcsolatok, Konstantinápoly és a Tisza–Maros vidék között gyakoriak voltak a diplomáciai karavánok.

Egy utazás „Hunnia” területén

Magasrangú küldöttség tagjaként járt a hunoknál a már korábban említett Priszkosz Rhétor, a görög történetíró-diplomata. Az utazása közben szerzett tapasztalatait írásba foglalta. Bár az eredeti kézirat elveszett, nagyon fontos részletei átiratokban megmaradtak az utókor számára. Adatai az Attila-kori hun birodalom tanulmányozásának nélkülözhetetlen forrását képezik. Priszkosz annak a küldöttségnek volt tagja, amelyet Maksziminosz vezetett 448-ban (vagy 449-ben). A történetíró a Balkán-félszigeten, bizánci területen át megtett út egyes eseményeit írta meg, de említést tett az előző évben lezajlott hun hadjárat okozta pusztításokról és a már hun területen történt eseményekről.

Az említett küldöttség a mai Kostolac környékén ért a Dunához. „...ezután barbár révészek olyan csónakokban, amelyiknek mindegyike egy-egy levágott és kivájt fa volt, átszállítottak bennünket a folyón. Nem számunkra készítettek a csónakokat, hanem sok barbárt szállítottak át rajtuk, akikkel útközben szembetalálkoztunk. Attila tudniillik át akart jönni állítólag vadászni a rómaiak területére, de valóságban háborút tervezett azon ürüggyel, hogy nem adták ki neki az összes szökevényeket.

Miután az Isztroszon átkeltünk és a barbárokkal együtt mintegy 70 stádi-onnyira (kb. 13 km) haladtunk, egy mezőn meg kellett állapodnunk, hogy Edikéék jelenthessék Attilának jövetelünket. A bennünket vezető barbárok velünk maradtak. Estefelé evés közben közeledő lovak dobogását hallottuk, és meg is jelent két szkíta, és Attilához hívott bennünket. Mi meghívtuk őket ebédre, mire ők leszálltak lovaikról és jóllaktak nálunk, másnap pedig utunkon tovább vezettek bennünket.

Nomádok tábora. XIX. századi rézkarc

Attila sátraihoz – volt neki nem egy – kilenc óra tájban érkeztünk meg (délután háromkor). Egy dombon akartuk sátrunkat felütni, de ott volt egy-néhány barbár, és nem engedte meg, mert Attilaé sík földön volt. Miután a nekik tetsző helyen megtelepedtünk, jött Edika, Oresztész, Szkottász és más előkelő szkíták, és kérdezték, mit akarunk elérni követségünkkel.

Később Attila értünk küldte egyik főemberét. El is mentünk sátrába, melyet körös-körül barbár sokaság őrzött. Bejutottunk, s Attilát fából készített széken ülve találtuk. Míg mi székétől kissé távolabb állottunk, addig Makszimosz közelebb menve köszönt a barbárnak és a császár levelét átadva előadta, hogy jó egészséget kíván neki és hozzátartozóinak.

Ez azt felelte, hogy úgy legyen a rómaiaknak is, amint nekik kívánják. Ekkor Vigilász felé fordul (a követség egyik tagja, akiről Attila megtudta, hogy egy bizánci főember megbízásából merényletet akar ellene elkövetni) és lehordja szemtelenebb állatnak, mert eléje merészelt jönni, holott ismerte a békére vonatkozólag vele és Anatóliisszal történt megállapodásokat, vagyis, hogy hozzá addig ne jöjjenek követek, amíg a rómaiak ki nem adták az összes szőkevényeket. Vigilász azt erősítette, hogy szkíta fajból nincs szőkevény a rómaiaknál, mert az illetőket már kiadták.

Attila még inkább megneheztelt, erősen korholta és emelt hangon azt mondta, hogy karóba húzatná és madarak étkéül vettetné, ha a követség törvényét nem

sértené az, hogyha aljasságát és szemtelen beszédét ily módon büntetné. Mert szökevény az ő népéből van ám a rómaiaknál sok. És névsorukat írtnokaival egy papírlapról le is olvastatta.

Ezek után távozásra szólította fel Vigilászt, Maksziminoszt pedig felszólította (aki akkor még nem tudott a tervezett merényletről), hogy várjon, mert az ő közvetítésével akar felelni a császárnak a levél dolgában. Azután az ajánlékokat kívánta.

Át is adtuk, miután sátrunk felé haladva, minden szavát meghánytuk-vetettük.”

Annak idején így festhetett tehát egy diplomáciai fogadás Attila előtt, tele drámai feszültséggel és taktikázással.

Ezek után a bizánciak folytatták útjukat Attila „fővárosa” felé. Arra a központi településre igyekeztek ahol a fejedelem olyankor tartózkodott, amikor országa külföldi kapcsolatainak ügyes-bajos dolgait intézte, ahol a különböző irányból érkező küldöttségeket fogadta.

Hol lehetett ez a nevezetes központ?

Hogy valahol a Tisza mellékén kell keresni, ezt egyik kutató sem vitatja. Bár ezzel az izgalmas kérdéssel már elég sokan foglalkoztak, pontos helyét mindedig nem sikerült megállapítani. Priszkosz írása sajnos nem eléggé precíz. De a kutatást folytatni kell. A feladat nem könnyű, de nem is látszik kilátástalannak, mert az adatok, mindenekeelőtt a folyónevek, elméletileg megfogható támpontot nyújthatnak. Legutóbb Csallány Gábor közölt ilyen tárgyú tanulmányt. Bár állításaiival nem lehet teljesen egyetérteni, érdemes megismerkedni vele.

Mindenekeelőtt meg kell vizsgálni Priszkosz adatait – mondja Csallány – utazásának arról a szakaszáról, amely a Dunán való átkeléssel kezdődött. Még aznap, amikor áthajóztak rajta körülbelül 13 kilométert (70 stádiont) tettek meg északi irányban. Másnap majdnem állandóan úton voltak, mielőtt elérték volna Attila menetoszlopát. Azután „...egy napig ott mardtunk és másnap elindultunk Attilával együtt a vidék északibb részeire. Bizonyos távolságra együtt haladtunk a barbárral, majd a bennünket kalauzoló szkíták utasítása szerint más útra tértünk, mivel Attila egy faluba szándékozott menni, hogy ott nőül vegyen egy Eszkám nevű leányt, akit – noha már sok felesége volt –, szkíta szokás szerint szintén elvehetett.

Ettől kezdve rónaságon húzódó sík úton haladtunk és hajózható folyókra akadtunk, amelyek közül az Iszter (Duna) után a Drékon, Tigász és a Tifeszáz voltak a legnagyobbak. Ezeken fatörzsből kivájt csónakok vittek át bennünket,

amilyeneket a folyók mellett lakók szoktak használni. A többiekben tutajokon keltünk át, amiket a barbárok e mocsaras helyeken szekereiken szállítanak. A falvakban különféle élelmiszereket készítettek számunkra, kenyér helyett kölest, bor helyett pedig méhsört. A kíséretünkben levő szolgák is kaptak kölest és árpából készült italt, amit a barbárok kumisznak neveznek. Miután jó hosszú utat megtettünk, este sátort vertünk egy tó mellett, amelynek iható vizéből szoktak meríteni a szomszéd falubeliek.

Egyszerre szél és vihar támadt, mennydörgéssel, villámlással és sűrű zápor-esővel, amely nemcsak sátrunkat forgatta fel, hanem összes felszerelésünket is a tó vizébe sodorta. Megrettenve az eget betöltő égiháborútól és a velünk történtektől, elhagytuk ezt a tájéket és különváltunk egymástól. Amennyire a sötétben és az esőben lehetett, ki-ki azt az utat választotta, amelyet alkalmasnak gondolt. Megérkezvén azután a közeli falu kunyhóiba, összetalálkoztunk és nagy kiabálással kerestük elhagyott holminkat. A szkíták erre a zajra föl-pattantak és nádat gyűjtöttek. Mire világosság támadt. Azután megkérdezték, mi bajunk, hogy úgy kiabálunk. A velünk levő barbároknak azon feleletére, hogy a vihar okozta ezt a zavart, magukhoz hívtak, vendégszeretettel fogadtak és csomó nádat meggyűjtván, meleget csináltak számunkra. Hetednapra a bennünket vezető szkíták felszólítására megállapodtunk egy faluban, minthogy – amint mondták – Attila azon falunkba fogja útját venni és nekünk utána kell mennünk.

Néhány folyón átkelvén megérkeztünk a legnagyobb faluba, ahol Attilának valamennyi közül leghíresebb szállása volt, fából és gyalult deszkából összeillesztve és fakerítéssel körülvéve, amely nem biztonság végett, hanem csak dísznek volt ott. A királyé ott Onegészioszé vált ki, amely szintén fakerítéssel volt ellátva, de nem tornyokkal is díszítve, mint Attiláé. Nem messze a kerítéstől fürdő volt, amelyet az Attila után a szkíták között leghatalmasabb Onegésziosz építtetett. A hozzá való követ a pannónok földjéről hozatta, mert semmijük, sem kövük, sem fájuk nincs az e tájon lakó barbároknak.”

Csallány Dezső aprólékosan elemzi Priszkosz leírásának minden felhasználható részletét. Sorra veszi az Isztroszon (Dunán) való átkelés után említett három folyót, a Drékont, a Tigászt és a Tifeszászt, valamint azt a nagyobb tavat is, amelynek partjain a görögök a vihar következtében olyan kellemetlen éjszakát töltöttek. Elképzeléseibe megkísérli beleilleszteni azt az előbbieket mellett csak mellékesen említett „néhány folyót” is, amelyeken Priszkoszék, mielőtt Attila palotájához megérkeztek, szintén átkeltek.

Végezredményben a nagy tavat a mai Rusanda-tóval azonosítja (Zrenjanin

mellett), míg a három folyót a Temessel, a Tiszával és a Hódmezővásárhely alatt kanyargó Dilinka nevű érrel. A hét nap alatt a Dunától északra megtett utat vizsgálva arra a megállapításra jut, hogy a hunok központja, Attila legjelentősebb szállása és palotája Szentestől északra a Tisza és a Körös által közrefogott földterületen volt.

Ezzel ellentmond Szeremlei Sámuel véleményének, aki 1898-ban a *Századokban* közölt tanulmányában Hódmezővásárhelyt jelölte meg Attila városának lehetséges helyeként. Ő ugyanis arra a megállapításra jutott, hogy a Hódmezővásárhely közelében található Nagytatársánc nevezetű ismeretlen korú földvár foglalta magában a Priszkosz említette nagy falut.

Salamon Ferenc még korábban valahová Szeged környékére képzelte ezt a központot. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban Bóna István Salamonnal hasonló véleményen van, és abból indul ki, hogy a nomád birodalmakban a település-szerkezetben mindenhol fel lehet fedezni a centralizmust, vagyis, hogy az uralkodó nép szállásterületei mindig az alávetett népek és törzsek között van, központi helyen foglal helyet. Ennek a területnek egyúttal stratégiailag is a legjobb pozícióban kell lennie, ami viszont nem minden esetben felelt meg a földrajzi középpontnak. Szerinte a hunok alföldi településének központja a Krassó-Szörényi érchegységgel, az Al-Dunával, a Tiszával és Marossal körülhatárolt, bővízű folyóktól öntözött (Aranka, Galacka, Bega, Temes) bánáti síkságon, a Szerémségben és a Duna-Tisza köze déli felén, inkább a Tiszához közelebb eső vizenyős-mocsaras területen volt. Tehát itt, a Szeged-Makó-Temesvár háromszögben, vagy a Tisza átellesen oldalán, Bácskában, de mindenesetre szállásterületük északnyugati csücskében feküdt valahol Attila központi táborvárosa.

A téma egyébként már régebből aktuális. Egyes középkori krónikák például, és nyomdokain Bonfini, Mátyás király udvari történésze is, egyértelműen Budára helyezi Attila székhelyét. Történtek a múlt század folyamán kísérletek olyan irányban is, hogy bebizonyítsák, miszerint Debrecenben, illetve Jászberényben, sőt, valahol Erdély területén volt Attila városa. Egy XVIII. században élt történész a Kárpátokon kívül, Moldvát jelölte meg Attilának központjául.

Az említettek közül az igazsághoz legközelebb talán Salamon Ferenc állt, aki Szeged környéke mellett foglalt állást. Végérvényesen, persze, csak régészeti bizonyítékokkal lehetne a hipotézisek között rendet teremteni, és amíg ilyenek nem állnak rendelkezésünkre, csak spekulatív úton lehet a megoldást keresni.

Mindenesetre nagy kár, hogy Priszkosz leírása csak átiratban maradt meg, és nem lehet többé ellenőrizni a kihagyásokat vagy elírásokat, azt azonban

mégsem lehet megkerülni, hogy a küldöttség útja során biztosan átkelt a Tiszán. És ha átkelt, akkor csak Bácska területén vihetett útja északi irányba. Azonkívül elhanyagolt földutakon, mocsaras, folyóktól átszabdalt területeken (Bánátban) nem lehetett az akkori közlekedési viszonyok között málhás lovakkal, kocsikkal a Dunától Szentesig hét nap alatt megtenni a majd 300 km hosszú utat. Arra is gondolni kell, hogy az őszi esőzések és tavaszi hóolvadások utáni ragadós, tiszántúli nehéz sarat bizonyára nem kedvelték az állandóan lovon élő hunok, viszont a túloldalon, a folyó nyugati partján kitűnő homokos területek álltak a rendelkezésükre. Egyébként az sem mellőzhető tény, hogy az egyik hun előkelőség sírját a Duna–Tisza közén, tavakkal tarkított homokbuckák között, Nagyszéksóson találták meg.

Attila a görög követséget tehát valahol Horgos és Szeged táján, a Tisza közelében fogadhatta.

Életképek

Akármennyien is lehettek a hunok, az a mérhetetlenül nagy terület, amelyet hatalmuk delelőjén, Attila uralkodása idején kezükbe tartottak, egyszerűen elnyelte őket. Fel kellett aprózódnium a vazallus népek tömegében, hogy ellenőrzés alatt tarthassák őket. Következésképpen régészeti hagyatékukat szét-szórva, más elemekkel keveredve lehet csak megtalálni, és akkor is elenyésző mennyiségben. Ezek alapján, mindennapi életükről ma még nem lehet teljes képet rajzolni. A tények meglevevítéséhez egyelőre a képzeletre is szükség van. Mint volt Arany Jánosnak is:

Majd tiszta fehér mént, kin nem vala szeplő,
Kantár soha nem tört, nem nyugözve gyeplő, –
Ilyen lovat ólból pányván kivezettek,
Onnan hol az oltár szent állati ettek.

Kardját az öreg pap kés módra fonákul
Markolva döfé, hol rengó szügyi tágul,
Messze kirántotta szablyával a vérét;
Bíbor szalag oztán tarkázta fehérét.

Összerogyott a ló. Most a garaboncok
– Mint keselyű had gyűl taglani új koncot –
Bőrét lefeszíték, johait fölmeteszék,
Nézni a *nézőknek* oltárra helyezték.

Arany János: *Buda halála* (részlet)

Mint minden népnek, a hunoknak is voltak vallási, illetve évszakokhoz vagy eseményekhez kötődő ünnepeik és ünnepélyeik. Játékaik számunkra, sajnos, talán örökre ismeretlenek maradnak. Biztosan voltak íjász-, lovagló- és súlyversenyeik és talán még állatviadalaik is. Az ismert dolog, hogy szenvedélyes kockajátékosok voltak. Mint a pusztai emberek általában, valószínűleg szerettek csereberélni, és a csere öröméért feltehetően szívesen hoztak áldozatokat is; szebb, gazdagabb díszítésű tárgyakat is odaadtak hitványabb, de újabb darabért. Hevesebb vérmérsékletű személyek csereberéléskor vagy hazárdjáték közben össze is vesztek. – Hadd tudja meg az örökkévaló ég! – hangzott el a szentencia és ha azért a másik fél túlságosan megsértődött, és tört rántva komolyabb kárt okozott felebarátjában, vagy úgy vágta fejbe, hogy az sérüléseibe netán behalt, akkor a szokások biztosan megkövetelték a bosszúállást. A vérbosszú szelleme, ha egyszer elszabadult, akkor mint valami járvány söpört végig. Későbbről ugyan, de maradtak ránk a pusztai nomádok életéből erre vonatkozó utalások.

Míg öt körmötök el nem vásik,
Mínd a tíz ujjatok el nem kopik,
Ne szünjetekek bosszút állni
Ne szánjátok, ki megsértett.

(Képes Géza fordítása)

olvashatjuk *A mongolok titkos történetében*.

Képzletünkben látogassunk meg most egy kis hun települést, mondjuk valahol a Tisza ártere közelében.

A jurtok szétszórva lapulnak a földhöz, mint nagy fehér vagy szürke gombák. Tőlük távolabb, egy fa mellett álldogál néhány felszerszámozott ló, azok mellett pedig körülguggolva a hevenyén elsimított játékfelületet, kockát forgat három fiatalabb férfi. Az egyik tekintélyesebb méretű jurt mellett álló kétkerekű kocsi

Nomád pásztorok jurtjai századunk közepén. Mongólia

árnyékában idősebb férfiak a földön ülve beszélgetnek. A jurtokból kihallatszó zajok a bent ügyködő nők jelenlétét árulják el, míg két idősebb asszony kezdetleges szövőszéken vastag gyapjúszőttesszálaikat bújtatja a kifeszített fonalak közé. A kora tavaszi délutáni napsütésben más a kissé hullámos mezőt távolabb lezáró erdősávon kívül nem is látszik.

Az árnyékban ülő férfiak hadjáratokról beszélnek. Ketten viszik a szót, megfontoltan, lassan – szinte érdektelenül. Az egyik közülük az előző évi hadjáratok alkalmával keleten a Tanais (Don) felső folyása táján küzdött az akaci-rokkal, a másik pedig délen, Naissus (Niš) és Serdica (Szófia) táján hadakozott a rómaiak ellen. Harcokra, az elesett bajtársakra és a zsákmányra emlékeznek. Majd csönd. Egy idő múlva, miközben csak a közeli lovak unatkozó dobbantásait, egy távolabbi nyerítést, a kumiszos bődönök ütemes döngését és a velük dolgozó asszonyok csevetelésének foszlányait lehetett hallani, másra terelődött a szó. Azokra az eseményekre, amelyek néhány évvel ezelőtt az egész csont (törzs) létét fenyegették. Nehéz idők voltak, rossz még rágondolni is.

A tavasz száraz volt, a havat napok alatt eltüntette a keleti szél, és a nyár is korán, kegyetlen forrósággal lepte meg őket. A legelők gyorsan kimerültek, a jószág legyengült, és mintha mindez nem lett volna elegendő, rájuk törtek a „rossz szellemek”. Az állatállomány nagy része járványban pusztult el. Szerencse, hogy közbejött a bojszkuszok árulása, akiknek a jószágát Attila elvette és jó magatartásuk miatt annak egy részét az ő csontjuknak adta.

Miközben a beszélőt hallgatták, ketten is nekifogtak „borotválkozni”; gyér szakállukat csipesszel kezdték tépni. Egyik kezükkel a szőrszálakat keresgélve szórakozottan tapogatták arcukat, amelyeket azután a csipesszel hirtelen rántással kitéptek.

Újabb csend azért következett be, mert a távolban egy ismeretlen lovas tűnt fel. Ruhájáról látták, hogy hun harcos, de csak közelebb érve állapították meg ló- és ruhadiszeiről, hogy egy távoli, egészen a Maeotis táján tanyázó csonthoz tartozik. Egyenesen a tábor rangidősének, a legkiemelkedőbb halmon álló jurtjához léptetett. Fáradtnak tűnt. Haditáborból érkezett, ez a lovának jobb füle mellett billegő piros bojtról látszott. Hogy hírvivő, azt a süvegére illesztett sastollról lehetett megállapítani. Lováról, melyet ott is hagyott, a jurttól távolabb szállt le. Ostorát és fegyvereit a bejárat mellett tette le és csak azután lépett a helyiség hús belsejébe. Miután leeresztette maga mögött az ajtó nyílását elzáró szőnyeget, néhány pillanatig semmit sem látott, mert a majdnem zárt tetőnyíláson át kevés fény szüremlett a sátorba. Hunyorgott és csak akkor vette észre, hogy a sátor mélyén egy idősebb ember hever szótlanul a széles kevertelen.

A jövevény meghajolt és várt. Eközben az a két asszony, akik addig bent tettek-vettek, gyors léptekkel távoztak, a férfi pedig felülvén felszólította a jövevényt, hogy üljön le. Az kifordított jobb bokájára ereszkedett, és így várta a következő egy gondolatnyit ismét késő felszólítást. Az öreg szűrös szemekkel kémlelte a jövevényt, mintha ki szerette volna találni, milyen üzenetet hozott a rokon csont hírnöke. Végül kurtán üdvözölte, az pedig felállt, kis ajándékot szedett elő bő felső ruhája ráncaiból, előrelépett, átnyújtotta a „ház” urának, és ismét visszament előbbi helyére. Az a díszesen faragott csontlapot ujjai között lassan megforgatta, aztán a tenyerébe fektette, és most már szívélyesen invitálta beljebb a fiatal férfit. A hírnök ezután már otthonosabban foglalt helyet a jurt közepén pislákoló tűz elé terített kopottas, de még mindig szép, színes szőnyegen. Beszélgetni csak ezután kezdtek.

A hír, amit hozott, kedvező volt, ezért a sátor és a tábor ura ott tartotta őt másnapig. Kumiszt ittak, beszélgettek, este pedig a rokonnak kijáró szerényebb ceremóniával kiadós vacsorát fogyasztottak. Késő este, a tűz pislogó fénye mellett tértek nyugovóra. A hírnök a vendégoldalon kapott alvóhelyet a Jurt-rang harmadik helyén álló, fiatalos kinézésű asszonya mellett. A nőnek csak parázsló szemei árulták el az örömét. Ő tisztelhetette meg a jövevényt azzal, hogy vele hálhatott.

Az üzenet tulajdonképpen parancs volt. Két napon belül táborba kell vonul-

ni. Örült a ház ura, mert előre várta már ezt a hívást. Jól fog esni a mozgás, a duhajkodás a téli pihenés után. Lelke mélyén azonban komolyan latolgatta az esélyeket. Sokáig nem aludt el és a jurtt nyitva hagyott kerek tetőnyílásán át elmerengve fürkészte a sokszor látott és számára oly ismerős csillagokat. Úgy vélte, hogy a csillagok és a hold állása határozottan a hun sikerek jegyében állnak. A tavasz második havában jártak, és feltételezte, hogy a Nagyúr ennek a hónap közepére tervezte a hadjárat megindítását. Hiszen akkor van éppen holdtölte, tehát ünnepnap, „szerencsés nap”, a nagy vállalkozások megkezdésének napja.

A hírnök hajnalban elvágatott, a tábor férfitagjai pedig kora reggeltől kezdve készülődtek. Néhányan levágtattak a Nagy-tóig, hogy a ménesből kiválogassák a legjobb hátaslovakat meg összeszedjék a vezetéklovakat. A többiek fegyvereiket készítették elő és próbálták ki, az útra szükséges elemőzsiát csomagolták, nyílveszőket faragtak, ellenőrizték a nyergeket, a szíjakat meg a lovak szerszámaikat.

Mire a nap „az előjáró ágya elé ért”, vagyis, amíg a délutáni nap a jurta felső szellőzőnyílásán át, a sátor keleti felébe be nem süttött (a mi időszámításunk szerint délután 3–4 óra volt), addigra akár el is indulhattak volna. De azt csak másnap hajnalra tervezték.

Jóval napkelte előtt keltek útra, természetesen éhgyomorral, hiszen hosszabb útra tele gyomorral nem lehet indulni. Az induláskor a gyerekeket kivéve mindenki ott volt az előjáró sátra körül, búcsúztatták őket. Útközben több kisebb csapat csatlakozott hozzájuk, mind hunok voltak, akiknek útiránya megegyezett az övékével; mindannyian a Nagyfejedelem, Attila táborába igyekeztek. A kijelölt helyre, az „Öt domb tóhoz” egy nap alatt elérhettek volna, lovaik pihentek voltak, útjuk azonban nem volt sürgős, a holdtöltétől is még néhány nap választotta el őket. Apró jurttáborokat és néhány földbe vájt házakból álló szarmata telephelyet hagytak maguk mögött, mielőtt estefelé egy nagyobb folyó mocsaras partjára értek. Láthatóan átkelőhely volt itt, de révszeket nem találtak. Mivel azokat a Nagyúr a Dunára rendelte, elhatározták, hogy ott töltsék az éjszakát. Éhesek is voltak nagyon, meg azután ruháikat sem volt kedvük éjjelre eláztatni az átkelésessel.

Lobogtak már tábortüzeik, amikor a gepidák egy jellegzetes lándzsás, pajzsos, kardos csapata érkezett a révhez; ők is Attila táborába tartottak. Nem kellett tartani a vizsálytól, hely is volt bőven, az újonnan jöttek mégis a folyó túloldalán ütöttek tanyát.

Másnap délelőtt érték el a főtábort, amely egy bővízű, náddal és sással

szegélyezett patak alkotta félsziget körül, mint egy hangyaboly terpeszkedett. A félsziget közepe táján egy kiemelkedő helyen állt Attila nagyméretű jurtja.

Attila, az uralkodó

„Anno ab inkarnacione Domini quadringentesimo primo, ab ingressu veru Hungarorum in Pannoniam anno XXVIII Hungari, sive Huni concordi voluntate Atylam filium Bendekuz...”

A Képes Krónika kezdi így elbeszélni a hunok történetét, ami magyar fordításban a következőképpen hangzik:

„Az Úr megtestesülése utáni 401., a magyarok Pannóniába történt bejövetelétől számított 28. esztendőben a magyarok, vagyis a hunok, a rómaiak szokása szerint, egyetértő akarattal királyul emelték maguk fölé Attilát, Bendegúz fiát, aki előbb a kapitányok közé tartozott; ő pedig öccsét, Budát rendel-

Attila ábrázolása a Képes Krónikában

te fejedelemmé és bíróvá a Tisza folyótól a Donig; magát a magyarok királyának, a földkerekség rémének, isten ostorának nevezte.”

Isten ostroma – Flagellum Dei.

Midőn a hunok királya
Forró hirkán pusztaságban
Tölgy mély gyökerei közül
Kivoná az oguz kardot:

Rég elepedt szomjú nyelvként
A kard vérré szomjúhozott
És kígyóként hajladozott
Attila kemény kezében.

S nem akart hüvelyébe térni,
Nem nyughatott hüvelyében,
És kiszökött hüvelyéből,
Hogy vértől megrészegeadjék.

Részlet Ávetik Iszáhákján, örmény költő
Attila és kardja című verséből.
(Weöres Sándor fordítása)

Attila kétségkívül a világtörténelem egyik legismertebb alakja. A múlt század híres történelemtudósa, Amédée Thierry, például a hunokról és más nomád népekről írt nagyhatású könyvében például azt állította, hogy Attila Nagy Sándorral és Julius Caesarral minden idők legnagyobb uralkodója. Az átlagemberek (és nem csak azok) körében a róla kialakult kép ennek ellenére még ma is nem csak nagyon hiányos, hanem meglehetősen torz is. Neve említésére majdnem kivétel nélkül a mondabeli hármaskoporsóra asszociálnak, és a felszín alatt meghúzódó történelmi igazság tényeire már alig gondolnak. Egy-egy legenda esetleg még földrenghet emlékezetünkben, mint amilyen az Isten kardja, vagy Attila és Leó pápa találkozásáról szóló, de azokon túl a legtöbben vajmi keveset tudunk a hunok fejedelméről.

Mérhetetlen nagy kár, hogy a hunoknak nem akadt egy Jordanesük, mint a gótoknak, vagy Paulus Diaconusuk, mint a longobárdoknak, vagy egy Anony-

musuk, mint a magyaroknak. Egy krónikásuk, aki még ha a maga módján is, rögzítette volna az eseményeket. Akinek az írása talán ma megválaszolhatna néhány vitatott kérdést, akire tapogatózásaink közben támaszkodhatnánk.

Megvilágíthatná például a két fivér, Bléda és Attila viszonyát, és azokat a részleteket is, amelyek az egyeduralomra törő Attila hatalomátvételét megelőzték. Hun krónikás hiányában így elsősorban a gót Jordanesre vagyunk utalva, népszerű művére, a gótok történetére, a *Geticára*.

„Attila, Mundzuk fia – írja Jordanes –, akinek testvérei őelőtte uralkodtak volt a hunokon, nagybátyja holta után testvérével, Blédával kezdett uralkodni. Hogy szándékát teljesíthesse, hatalmát testvérgyilkossággal nagyobbította, ekképpen minden rokona élete ellen törekedvén. Ő az irtóztató tett által növekedett ugyan, de azért gyalázatos véggel lakolt. Blédának álnok megölése után, aki a hunok nagy részének ura volt, az egész hun népet magához vonta és más népek számával is megerősödve, amelyeket hatalmában tartott, a világ első nemezeit, a rómaiakat és a vízigótokat is le akarta igázni” – állítja krónikájában.

Habár egyes kutatók tagadják, általánosabb az a nézet, hogy Attila önkezével végzett bátyjával. Igaz-e, amikor tudjuk, hogy a nomádok felfogása szerint főemberek vérét még politikai gyilkosság esetén sem szabad törzsbelinek kiontania. A büntetés nemeztakaróba csavarás, megvadult ló után kötés vagy lovakkal való agyontaposás volt. De hát minden szabály alól van (volt) kivétel.

Bléda és Attila tizenegy évet uralkodtak együtt és hosszú éveken át parázslottak közöttük azok az ellentétek, amelyek a hun társadalom átszervezésének kérdései körül lángra is lobbantak. Jellemző, hogy kifelé nemigen mutatták a nézeteltéréseket, ellenfeleik ebből nemigen tudtak politikai tőkét kovácsolni. Ezt a Margum falai alatt a bizánciakkal kötött szerződés is bizonyítja, de a radikális törésnek egyszer be kellett következnie.

A két testvér nemcsak politikai elképzeléseiben különbözött egymástól, hanem temperamentum és viselkedés tekintetében is. Blédáról egy jellemző karcolatot őriztek meg a feljegyzések, amely szerint szerette a társaságot és az „udvari életet”. Legnagyobb öröme egy Zerkon nevű sötét bőrű mór törpében tellett, aki akadozó beszédével, csúnya járásával, vaskos megjegyzéseivel és más idétlenségeivel szerfelett mulattatta. Attila viszont (ki nem állhatta Zerkont) mindig komoly volt, szinte megközelíthetetlen, meg tudta látni a problémákat, és a helyes megoldások kutatása állandóan lefoglalta. Igazi uralkodó volt, míg Bléda a kényelmes, kedélyes, és talán kissé felületes keleti úr képében jelenik meg előttünk.

Jordanes idézett szövege félreérthetetlenül tükrözi azokat az akadályokat,

melyeket Attilának nagyratörő célkitűzései eléréséért kellett legyőznie. Nyilvánvaló, hogy Bléda megölése heves ellentéteket váltott ki Attila és a népes rokonság között. Mindenekelőtt azért, mert teljesen elvetette a korábbi szokásokat – és egy kissé azért is –, mert eredetileg nem is választás útján került a hatalomra.

Attila viszont a maga logikája szerint cselekedett. Már Bléda társuralkodójaként, de még korábban is, láthatta a törzsi szervezet hátrányait a nyugati (római) államszervezettel szemben. Őt megelőzően a bizánci követek állandóan érezhették a szilárd „központi” hatalom hiányát, amellyel tartós megállapodásokat és szerződéseket lehetett volna kötni, és ezt a véleményüket bizonyára nem rejtették véka alá. Nehéz lehetett a számos törzsfőnöknek kedvében járni, és ez a tény egyfajta bizonytalanság forrása lett. Azonfelül az óriásira duzzadt területek kormányzásának feladatait a régi szervezet nem volt képes megoldani. Állandóan növekedtek a társadalmi különbségek, és a leigázott népek számának növekedése is súlyos gondokat jelentett. Mindez szükségessé tette az erősebb központi hatalmat. Ezért akart Attila a régin változtatni, és elhatározását minden ellenállással szemben végre is hajtotta. Olümpiodorosz bizánci diplomata egyik jelentésében (412) még jelezte a törzsi rendszer meglétét. Priszkosz Rhétor viszont nem beszél már tanácsadó testületről sem (448). A törzsi szervezetnek tehát a priszkoszi tudósításban nyoma sincs. Az Attila által megszervezett új hun társadalomban az összetartó erőt többé nem a született törzsi arisztokrácia, hanem a választottak, a csatlósok képviselték, akiktől Attila feltétlen engedelmességet követelt. Közülük név szerint is idézhetünk néhányat: Onegésziosz, Szkottász, Berikosz, Edika, Eszlász, Oresztész, Ardarik stb. Ezek a csatlósok diplomáciai missziókat is végeztek, fegyvereikkel Attila mellett harcoltak. Attila testőrei voltak és katonai feladatokat hajtottak végre, valamint ők alkották a hadvezetőség magját is.

A jelenség mögött még egy lényeges elemet lehet megsejteni; egy olyan nagyravágyást, amely már a Távol-Keleten jelen volt a legfelsőbb hun vezetők körében, akik környezetüktől és még a kínaiaktól is megkövetelték, hogy vezérüket az Ég Fiának, vagyis sán-jünek tekintsék. Ez a hagyomány élt az európai hun társadalomban is. Az úgynevezett óbolgár királylajstrom ugyanis, amelyben Irnik, Attila legifjabb fia, az óbolgár birodalom megalapítója is szerepel, sok kihagyással bár, de egészen Mao-tunig nyúlik vissza. Azonkívül Attilának már fiatal korában alkalma volt kapcsolatba lépni előkelő, római nevelésben részesült személyekkel (Aëtius), gyakran láthatott fényes küldöttségeket az orduban (a vezér szállásán) megfordulni, amelyeknek az élén tapasztalt, kifo-

Bizánci császár. Korabeli hímzés

gástalanul viselkedő diplomaták álltak, és – végül – sokat hallhatott a konstantinápolyi udvarban uralkodó fényűzésről, az istenített császárról (akit ő, mellesleg, fegyvereivel rettegésben tudott tartani) és a császár környezetében dívó protokollról. Más részről azt tapasztalhatta, hogy a hun törzsi vezetők mentalitása egészen elüt attól, amit egy ilyen fényes udvartartás megkövetel. Rokoni „földhöz ragadt” állattartóknak tűnhettek szemében, akik sohasem tudnának beleilleszkedni a császári etikett szabályai követelte életmódba.

Ezzel szemben a germán vezérek és a római vagy görög területről szolgáltaiba fogadott tisztviselők, disszidensek és kalandorok, többet tudtak e tekintetben nyújtani, mint a született hun törzsi arisztokrácia tagjai.

Attilának hiú vágyalma lehetett, hogy olyan tiszteletben részesüljön, mint a római császár. Ezért követelte kitartóan, hogy a tárgyalások alkalmával a legelőkelőbb személyek jelenjenek meg előtte, azért fogadta el 446-ban a nyugatrómai udvartól a nagyon megtisztelő, de minden gyakorlati alapot nélkülöző „hadvezér” (magister militum) címet, és ezért követelte négy évvel később Honorianak, a nyugatrómai császár húgának a kezét is hozományul a császárság területének a felével. Az, hogy ő maga egyszerű öltözékben járt, fakupából ivott, nem bizonyítja a mondottak ellenkezőjét. Lehet, hogy leplezni

akarta álmait, úgy tüntetve fel cselekedeteit, hogy azok csak birodalma alattvalói jólétének növelését célozzák. Hiszen közvetlen környezetétől megkövetelte a fényűzést, a díszes ruhákat, arany és ezüst evőeszközöket, úgy, ahogyan Priszkosz leírásaiban láthatjuk.

Attila viszonylag rövid ideig, csak nyolc évig volt egyeduralkodó, de királyi hatalma elődeinek jogait messze túlszárnyalta. Békéről vagy háborúról, életről és halálról döntött, béketárgyalásokat folytatott, vagy éppen fenyegetőzött mindenki beleszólása nélkül. Még azok sem avatkoztak bele dolgaiba, akik a legközelebb álltak hozzá. Jordanes írja: „királyok, különféle népek vezérei, testőrség módjára várták rendelkezéseit és ha szemével intett, mindannyian ellenvetés nélkül, de rettegés és félelem közt álltak elő és bizton teljesítették, azt amit tőlük követelt”. Látható, hogy szinte isteni, földöntúli tekintély volt. Az akácírok egyik fejedelme, amikor Attila elé akarták citálni, a következőket mondta: „hogyan jelenhet meg egy ember az Isten előtt? Ha nem nézhet a napkorongra, hogyan nézhetne következmények nélkül az istenek leg hatalmasabbikára?”

Attila a kiegyensúlyozott uralkodó benyomását keltette, aki nem beszélt sokat, hanem inkább tekintetével irányított. Alattvalói tapasztalatból tudták, hogy akarata szent, és vele ellenkezni nem ajánlatos. Onegésziosz, a teljhatalmú főúr azt nyilatkozta Maksziminosz előtt, amikor őt a bizánci császár ügyének akarták megnyerni, hogy „... azt hiszik a rómaiak, hogy engem rá tudnak venni kérésükkel arra, hogy uramat eláruljam és elfeledkezzem szkíta nevelésemről, feleségeimről, gyermekeimről és ne becsüljem többre Attila mellett még a szolgaságot is a római birodalomban nyerhető gazdagságnál?”

A mongolok titkos történetében is e viszonyokról van szó:

Hatalmas hadra sereg élén rontva,
Hajadont, szép asszonyt, palotasátrat,
Idegen nép asszonyát, lányát,
Idehozzuk néked s a jófarú lovakat.
Vadon élő vadra vadászván,
Vadonerdő vadját elédbe hozzuk:
Mikor a pusztá vadjait üzzük,
Míg hasuk össze nem ér szorítjuk őket,
Mind neked adjuk!
Meredek mart vadjait üzvéen,
Míg faruk össze nem ér hajtjuk őket,

Mind neked adjuk!
Háború napján,
Ha háborognánk parancsod ellen,
Vagyonunktól, családunktól
Választott asszonyunktól
Válassz el minket!
Veszett fekete fejünket
Vesd ki puszta földre!
Békében ha megbotlunk,
Bölcs törvényed, ha megtörjük:
Fekete atyafiaktól,
Feleségtől, gyermekektől eltépve,
Fejünket vesd ki gazdátlan földre!
Ily ígéket szoltak,
Így esküdtek hűséget.

(Képes Géza fordítása)

Attila született vezetőhöz méltóan alattvalóinak odaadó hűségét mindig méltányolta és kellőképpen jutalmazta. Tudni kell, hogy a bizánciak zsarolásából eredő hatalmas kincsek legnagyobb részét a lojálisan viselkedő főurak kapták. Tőle viszont ennek a társadalmi gépezetnek a mozgásban tartása megkövetelte a határozott és nem egyszer kockázatos megoldásokat és, természetesen, a jól vezetett hadjáratokat is. Zárjuk ezért ezt a fejezetet ismét egy nagyon találó idézettel: „(Attila)... háborúk kedvelője, de ő maga mérsékelt kezű, igen éles eszű, a könyörgésre hajló, a bizalmába bejutott emberekkel szemben igen kegyes.” (Jordanes)

Attila, az ember

Lapozzuk most ismét fel a *Képes Krónika* megsárgult pergamenlapjait, amelynek 10. oldalán Attilának és környezetének valóban érdekes leírását találjuk: „Attila sötétbarna bőrű, fekete, haragos szemű, hivalkodó járású, széles mellű volt, hosszú szakállt hordott és módfelett szerelmes természetű volt (...venereus eciam erat ultra modum...).

Megvetendőnek tartotta, hogy ládában őrizze a pénzt; a merészségben mérté-

ket tartott, a harcban ravasz és körültekintő volt; úgy mondták, testében meglehetősen erő lakozott. Elhatározásában nagylelkű, fegyvere fényesített, sátra, holmija tiszta volt. Bőkezűsége és közvetlensége miatt szerették a külső nemzetek; szigorú természete miatt pedig az övéi csodálatosképpen féltek tőle. A földkerekség végéről is özönlöttek hozzá a különböző nyelvű nemzetek, ezeket tőle telhetően bőkezűségével árasztotta el. Seregével tízezer kaszás szekeret járatott, mindenféle gépezeteket és szerszámokat; ezekkel rombolta a városokat, táborokat. Sátraikat különböző országok módja szerint szokta elkészíteni; az egyik olyan nevezetes, oly pompás volt, hogy csodálatos módon aranylemezekből állította össze; ezt tetszés szerint szétszedhették és ismét összerakhatták. Ennek oszlopai aranyból készültek, belül üresek voltak, aranykapcsokkal ellátva, és hajlataikba drágaköveket helyeztek mesterséggel. Amikor hadba vonult, istállója tele volt mindenféle országokbeli lóval; igen szerette ezeket, de könnyen el is ajándékozta, ha valakinek ló kellett, úgyhogy olykor lovaglásra magának is alig maradt egy-kettő. Istállóit patyolattal és bársonnyal ékesültek, királyi nyergei pedig arannyal és drágakövekkel voltak kifarva. Asztala teljességből aranyból készült. Konyhaedényei szintén aranyból voltak. Csodálatos művű színaranyból készült ágycsészéket a táborba is magával hozatta. Ezekben és más evilági pompákban dicsőséges volt Attila, a hunok királya.”

Érdekes ezzel a leírással szembeállítani azokat a priszkoszi adatokat, amelyeket szinte szóról-szóra igaznak vehetünk, ellentétben a *Képes Krónika* helyenként túlságosan kiszínezett és naivan megfestett képeivel.

Attila bizonyos távollét után éppen visszaérkezik központi szálláshelyére, s erről írja Priszkosz Rhétor.

„Midőn ebbe a faluba bevonult Attila (Attélász), szkíta dalok éneklése közben lányok mentek elébe sorban, finom és jó hosszúra nyúló fehér fátylak alatt, úgyhogy minden egyes fátyol alatt, amelyet két felől nők tartottak fel kezükkel, hét vagy még több leány haladt (ilyen fátyol-sor pedig sok volt). Amint Onegésziosz házához közelébe érkezett – előtte vitt ugyanis az út a királyi palota felé –, kijött Onegésziosz felesége egy csapat szolgálóval, akik részint ételeket, részint pedig bort hoztak, ami a szkítáknál igen nagy megtiszteltetés számba megy; ez üdvözölte Attilát, és kínálta, vegyen abból, amit jó szívvel elébe hozott.

Attila meghitt embere iránti udvariasságból evett is lóháton, mialatt a körülötte levő barbárok az ezüst tálat felemelve tartották; és miután a neki nyújtott

pohár tartalmát is megízlelte, a királyi lakba vonult, amely a többiekénél magasabb volt és emelt helyen feküdt.”

És ha már Priszkosz jóvoltából éppen Hunnia „fővárosában” időzhetünk, nézzük meg miként látta azt a lakomát és annak résztvevőit, amelyet Attila rendezett előkelő vendégei tiszteletére. Itt a kép középpontjában a Vezér áll úgy érezzük autentikusan, emberi mivoltában.

„Tatulus jött sátrunkba azzal az üzenettel, hogy Attila mindkettőnket meghívott ebédre (ti. Makszimoszt, a görög küldöttség vezetőjét és kísérelőjét, Priszkoszt – megj. Sz. L.). Az ebéd pedig a napnak kilencedik órája körül lesz (délután három óra körül – megj. Sz. L.). Mídon pedig a kijelölt időt megvártuk és az ebéden megjelentünk, megálltunk a küszöbön, szemközt Attilával. A pohárnokok ottani szokás szerint kelyheket nyújtottak át, hogy köszöntsünk Attilára, mielőtt leülnénk.

Miután ez megtörtént, és megízleltük a kehely tartalmát, a székekhez mentünk, amelyeken ebéd közben ülnünk kellett. Két oldalról a szoba falai mellett voltak az összes székek. Középpött Attila ült egy heverőn, mögötte pedig egy ágy volt, amelyhez lépcsők vezettek fel; ez utóbbi díszes fátylakkal és tarka függönyökkel volt letakarva, amilyeneket a hellének és a rómaiak szoktak megyegzőre készíteni.

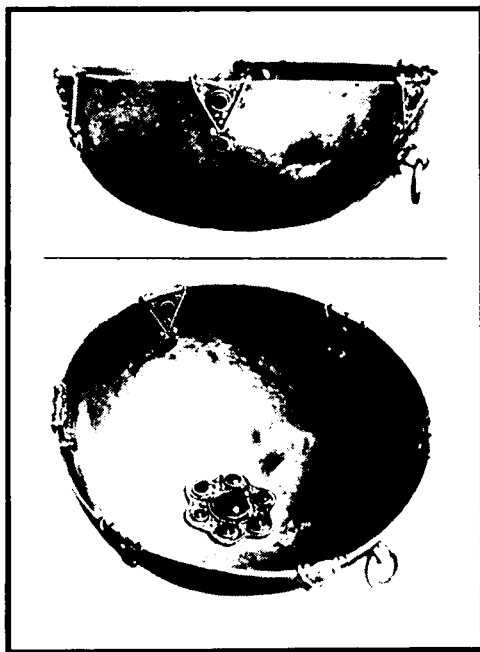
Az első hely az étkezésnél Attila jobb, a második pedig bal oldalán volt. Mi is itt voltunk, de előttünk ült egy szkíta főember, Berikosz. Onegésziosz a király heverőjétől jobbra ült, vele átellenben pedig Attila két fia foglalt helyet. A legidősebb ugyanis apja heverőjén ült, de a szélén, bizonyos távolságra tőle, atyja iránti tiszteletből lesütötte szemét. Amikor már mindannyian helyünkön voltunk, jött a pohárnok, és borral telt serleget nyújtott Attilának.

Ő átvette, és a sor szerinti elsőt felköszöntötte, aki a köszöntéstől megtisztelve felállott és nem ülhetett le addig, amíg megízlelvén vagy kiürítvén a pohárnoknak a serleget vissza nem adta. Hasonló módon köszöntötték az ülő Attilát a többi jelenlevők is. Mindenkinék egy-egy pohárnok állt rendelkezésére.

Amikor már mindannyiunkat megtisztelt köszöntésével, a pohárnokok félrevonultak. Most mások asztaokat raktak előbb Attila elé, azután elébünk, három-négy vagy esetleg több emberre is számítva egyet-egyét. Mindenki vehetett az ő asztalára rakott elegelekből, de a székek rendjét nem volt szabad megváltoztatni. Először Attila szolgálja jött be hússal telt tállal; utána azok, akik minket szolgáltak ki, kenyeret és étkeket tettek az asztalainkra. A többi barbárnak és nekünk ezüst tálcákra raktak finom ételeket. Attilának azonban csak húst hoztak fatálon, semmi egyebet.

Mértékletes volt minden egyéb tekintetben is; a vendégeknek ugyanis arany meg ezüst serlegeket adtak, míg az ő ivóedénye fából volt. Egyszerű volt a ruhája is, csupán csak tisztaságban volt különb a többiekénél. Sem az oldalán levő kard, sem barbár kinézésű sarujának szíjai, sem lovának zablája nem volt olyan, mint a többi szkítáié: arannyal, drágakővel vagy bármi más drágasággal ékes.

Miután az első tálakon levő ételeket elköltöttük, valamennyien felállottunk, és aki csak felállt, le nem ült addig, amíg az előbbi rendben a neki nyújtott, borral telt serleget Attila egészségére ki nem ürítette. Miután ily módon köszöntöttük, újra elfoglaltuk helyünket és a második tál ételt rakták asztalainkra.

*Aranycsésze
a szilágysomlyói leletből*

Amikor ebből is evett mindenki, hasonlóképpen felálltunk, ittunk és visszaültünk helyeinkre. Este fáklyákat gyújtottak és két barbár jött be Attilával

szemközt. Ezek maguk költötte dalokat énekeltek Attila győzelmeiről és dicsőségéről.

A vendégek rájuknéztek, némelyek gyönyörködtek a költeményekben, mások lelkét felvillanyozta az elmúlt háború emléke, mások pedig, akik korosak voltak, testük elgyengült és így hevük már csillapodni volt kénytelen, könnyekre fakadtak. A dalok után szkíta udvari bolond lépett be, aki furcsa és nevetséges balgaságaival mindnyájunkat megnevettetett. Csak Attilát nem. Nem is láttuk, hogy nevetve mondott vagy tett volna valamit, mindössze legifjabb fiának, Ernáknak simogatta meg arcát és nyájasan nézett rá, amint bejött és mellé állt. Amikor csodálkoztam, hogy többi fiával nem törődik, csak ehhez vonzódik, a mellettem ülő barbár, aki tudott latinul és megkért, hogy semmit sem áruljak el abból amit mond, felvilágosított, hogy a jövőmondók azt jóstolták Attilának, hogy családja le fog hanyatlani és ezen fia fogja azt ismét felemelni.

Mivel pedig tudtuk, hogy a többiek lakomával töltik az egész éjszakát, eltávoztunk, hogy nagyon bele ne merüljünk az ivásba.”

A fenti és számos más adat alapján meglehetősen plasztikus képet lehet rajzolni Attiláról, az emberről. Jordanes alacsonynak, széles mellűnek, nagy fejűnek, apró szeműnek, pisze orrunak és sötét bőrűnek írja le, amiből a jellegzetes belső-mongóliai embertípus lép szemünk elé, egy olyan személy, aki – ismét Jordanest idézve – „magán hordja származásának külső jeleit”.

A középkori ábrázolásokban, másod- vagy ötödkézből vett adatok alapján, nagyon szélsőséges tulajdonságokkal van felruházva. Többek között: nagy-lelkű, ravasz, bőkezű és szigorú. Ezek mellett még alattomos, kapzsi (az izlandi Eddákban), de nemeslelkű is (a Nibelung-énekekben).

Cselekedetei arról is árulkodnak, hogy a fentiekhez hozzá kell még sorolni nagyratörését (Bléda meggyilkolása), gőgjét („isten ostora”), kegyetlenségét (a hun hercegek karóba húzatása). Szervező képességére és babonáságára is (találkozás Leó pápával) akad példa.

Attila utolsó hadjárata

A makszimoszi követjárás idején a bizánciak még rettegve lesték a hunok minden lépését. II. Theodosiust és udvarát Attila pusztá fenyegetésekkel is sakkban tudta tartani, mert ott nem akadt senki sem, aki nemet mert volna mondani isten ostorának. 450-ben azonban meghalt a császár, és a trónon Mar-

kianus a határozott és tapasztalt katona követte, aki rögtön megtagadta a további „ajándékok” küldését. Attilának nem volt mindegy, de józanul felmérte az előállt helyzetet, és ismerve a pillanatnyi erőviszonyokat, nem csinált nagy ügyet a dologból, sőt, amikor két előkelő keletrómai szenátor, Anatolius és Nomus felkereste, a hun nagyfejedelem váratlanul engedékenynek bizonyult, és nem állt elő elfogadhatatlan követelésekkel. Ellenkezőleg, olyan előnyös békét kötött velük, amelyről azok talán nem is álmodtak. Nem emelte évi arany-adó követelését, szabadon bocsátotta a bizánci hadifoglyokat, a gyeput feloldotta a zárlat alól, és még értékes paripákat is ajándékozott a követeknek.

Attila tehát belátta, hogy az új császár nem olyan félnék és tehetetlen uralkodó, mind elődje volt, és hogy vele szemben nem lesz lehetséges a régi megfélemlítő politikát folytatni. Ezért figyelmét nyugat felé fordította, amiben tanácsadói is támogatták. Politikája megváltoztatására kitűnő ürügyet szolgáltatott a nyugat-római császár nőtestvére – Honorია.

III. Valentinianus hűgát, Honoriat, Augusta címmel ruházták fel (ami isteni rangnak felelt meg), és ezért nem engedték megházasodni, nehogy esetleges utódai trónkövetelőként léphessenek fel. A nem egészen kiegyensúlyozott Honorია azonban, bosszúból vagy pusztán szeszélyből, még 445 táján jegygyűrűt küldött Attilának, aki akkor azt az ajánlatot nem vette komolyan. Most azonban azt, hogy 449-ben Honoriat egy szerelmi ügyéből kifolyólag sürgősen Konstantinápolyba küldték, Attila jó alkalomnak találta arra, hogy beavatkozzon a ravennai udvar ügyeibe és – feltehetően – arra is, hogy a császári udvar hön óhajtott csillogásához közelebb jusson. Követséget indított hát Valentinianushoz azzal az óhajjal, hogy adják neki feleségül Honoriat, mert ő (állítólag) tőle kért segítséget mostani nehéz helyzetében. A követelést az udvar diplomatikusan elhárította, de Attila nem állt el szándékától, ellenkezőleg, „jegyesének” császári hatalmat követelt és ráadásul a birodalom felét.

A keletkezett feszültséget növelte néhány más körülmény is. Attilánál kért és kapott menedéket a galliai felkelés egyik vezére, és hozzá menekült a frankok egyik trónkövetelője is, akik Attilát egy galliai hadjárat megindítására ösztökélték. A hadjárat megfelelt a vezér elképzeléseinek, mert tudta, hogy csak a Galliában élő nyugati gótok (újbóli) legyőzése után kezdhet harcot a nyugat-rómaiakkal. Tanácsadóinak is tetszhetett a terv, így azután akcióra határozta el magát.

Gallia

450 késő őszen, a mai Kisalföldön óriási hadsereg gyűlt egybe, amely a következő év januárjában elindult nyugat felé. A sereget Attila vezette, és azt két hadoszlopra osztva a mai Győr–Bécs–Linz–Regensburg–Ulm vonalon a Dunát követve elindult Gallia felé. A hunok derékhadát különféle (főleg germán) népek áradata kísérte: gepidák, osztrogótok, szvébek, herulok, szkírek, rugiak..., amelyek, mint valami lavina, maguk előtt mindent összetörtek, szétzúztak, elpusztítottak. Erődök, települések, falvak és városok üszkös romjai jelezték vonulásuk útját. A korabeli források, némi túlzással, több százezer főre becsülték a hunok seregét.

A két hadoszlop valahol a mai Stuttgart táján egyesült, és Strassburg környékén kelt át a Rajnán.

Attilának az volt a terve, hogy Dél-Galliának tart és még mielőtt a rómaiak felmentő serege Itáliából megérkezik, megsemmisíti a vízigótokat. Azután Aëtius, egykori barátja és szövetségese seregével már könnyen elbánik. Nyitva lesz előtte az út Itália felé.

Sorban estek el a városok. Március második felében a hunok kezében volt Strassburg, Speier, Worms és Mainz is, és nem sokkal az után már Galliában, a mai Franciaország területén vonultak. Egy időre Metz állította meg őket hatalmas, megerősített falaival. Az ellenállás azonban hiábavaló volt, mert április 8-án az ostromlók bevették a várost. A lakosság kard élén vagy az égő romokban veszett el. A városból csak Szt. István vértanú kápolnája maradt épségben, legalábbis így tartja a hagyomány.

Reims és Metz sorsára jutottak a közbeeső városok is. Hatalmas volt a riadalom. A városi és a falak közé menekült falusi lakosság aggodalommal figyelte a fejleményeket, és szervezte a védelmet. Katonaság hiányában a védelemtől általában a papság gondoskodott és ez a tény számtalan legenda alapjául szolgált. A hunoknak és szövetségeseinek pusztításai olyan mély és kitörölhetetlen nyomokat hagytak Európának ezen a részein, hogy még a későbbi nemzedékek is megrázkódtak Attila nevének hallatára.

A hódító seregek Reimsből lassú menetben Orleans (az akkori Aureliana) falai alá vonultak.

Anianus orleansi püspök Arlesben felkereste Aëtium, aki lázasan szervezte a hunok ellen kiállítandó római sereget és közölte vele, hogy Orleans lakosai a várost körülbelül június 20-áig lesznek képesek a támadókkal szemben megvédeni. Aëtius megígérte, hogy akkorra felmentő sereget fog küldeni.

Mire Anianus hívei közé visszaérkezett, a hunok már elkezdték szervezni az ostromot.

Orleans heteken át hőiesen ellenállt és várta Aëtius csapatait. Azonban a szervezkedés ott nagyon sok időt igényelt. Attila megállás nélkül törette a város falait, miközben nyilasai sikerrel zavarták a védőket, érzékeny veszteségeket okozva. Június 20-án nagyon közel volt már, de a felmentőknek még a hírlüket sem lehetett hallani. Csüggedés vett erőt Orleans védőin, a püspököt szemrehányások érték, aminek az lett a vége, hogy megnyitották a kapukat és feltétel nélkül megadták magukat. A hunok csapatai az elfoglalt városban rabláshoz fogtak, mindent feldúltak és mindenkit rabláncra fűztek.

Egyszerre azonban riadalom támadt, mert váratlanul megérkeztek Aëtius csapatai, és rögtön rátámadtak a fosztogatókra, a rendetlenségben azonnal felül is kerekedtek rajtuk. Június 24-én volt, amikor Aëtius megtartotta Anianusnak adott szavát.

Attila hirtelenében nem tudott mit tenni, mert a rómaiak megjelenése őt is meglepte; vissza kellett vonulnia, sőt az éj leple alatt egész seregével elhagyta Orleans környékét. Olyan terepre vonult, amely a küszöbönálló csata folyamán

*Római légiós katona.
Dombormű egy sírkövön*

a legalkalmasabb lesz a hun lovasság manőverezéseire. Választása a Chalons sur Marnetól délre elterülő hatalmas síkságra esett, a nevezetes catalaunumi mezőkre, amelyeken napokkal később le is zajlott a nevezetes csata.

Aëtius, ez hamarosan kitűnt, jól fel volt készülve a „találkozásra”, a vízigótokkal, alánokkal, frankokkal, burgundokkal és még sok más néppel megerősített seregével nyomon követte Attila hadait. A vízigótok nagy katonai erőt képviselő csapatai, amelyeket Theoderich vezetett, egy külön sereget alkottak.

Az ellenfelek, a mind a mai napig ismeretlen fekvésű, Mauriacumnak nevezett falu közelében ütöttek tábort. Aëtius híveit nemzetenként sorakoztatta fel. Attila viszont a hagyományok szerint, egy sík terület közepe táján emelkedő magaslaton, kör alakban kiképezett szekértáborba vonult.

A hun vezérnek rossz előérzetei voltak. Babonás lévén, miután egy elfogott és elébe vezetett remete megfenyegette, megkérdezte jóseitől, hogy milyenek a kilátások a másnapi csata kimenetelét illetően. Sámánjai varázsdobjaikkal felidéztek az ősök szellemeit és a tánctól meg a lelki koncentrációtól kimerülve, révületükben, habzó szájjal mormogtak érthetetlen szavakat arról, hogy a hunok csatát fognak veszíteni, de a csatában elesik az ellenfél vezére is.

Sevillai Izidor szerint (krónikájában a catalaunumi mezőkön lejátszódott összecsapásról írt), a csatát véres jelek előzték meg: földrengés, holdfogyatkozás, üstökös, észak felől vörösség, amely olyan volt, mint a tűz.

Másnap, 451. június 30-a lehetett, délután három óra körül, a hunok kezdték el a támadást. Pontosan nem tudni, hogy miért ilyen szokatlanul későn. Talán azért, mert Attila azt gondolta, hogy ha nem tud gyors sikert kiereszokolni, a beálló sötétségben könnyebben visszavonulhat a Marne folyón tartott hídfőn.

A hun lovascsapatok közepén álltak fel, tőlük balra Valamir vezetésével az osztrogótok, a jobb szárnyon pedig Ardarich gepidái helyezkedtek el. A két sereg között fekvő egyik dombot akarták visszafoglalni, amiben egy kisebb római egység megakadályozta őket. Ezt rossz jelnek vették, amiért is Attila buzdító beszédet mondott harcosai előtt. „Ekkor – írja Cassiodorus, aki értesüléseit első kézből, a részvevőktől kapta – elkezdődött a csata, dühösen, borzasztóan, elkéseredetten.” Rettenetesen nagy harc folyhatott. „A csaknem kiszáradt patak, amely a mezőn keresztül haladt, egyszerre megdagadt a beléje vegyült vértől, úgyhogy a sebesültek, szomjukat csillapítandók, benne csak undorító és dögletes italt találtak, amelytől rögtön szörnyethaltak.” Ha az említett patak nem is áradt meg a beléje folyó sok vértől, mindkét táborban igen nagyok voltak a veszteségek. Irtózatos volt az öldöklés, aratott a halál.

Theoderich, a római oldalon harcoló vízigót vezérek egyike is elesett, még-

hozzá mindjárt a csata kezdetén, de harcosai megingás nélkül vetették magukat rokonaikra, az osztrógótokra, akiket szét is szórtak. Attila is a küzdők közé ve-gyült, derekasan harcolt, és egy pillanatban majdnem fogságba is esett. A rómaiak a hunokat ezután lassan székértáborukba szorították vissza, miközben beállt az éjszaka, és maguk is visszahúzódtak saját táborukba. A római táborban az éjt a katonák ébren, teljes felszerelésben, pajzzsal a karjukon töltötték.

A hunok nemkülönben. Dobokat döngettek, futkostak, fújták kürtjeiket és kiáltoztak. „Mint a sebzett oroszlán össze-vissza futkos barlangjában, anélkül, hogy ki merne rontani, és megrémíti a vidéket ordításával, akként rettenteté győzött székérvára közepéből a kevély hun király.” (Jordanes)

Mindkét fél teljesen kimerült, mindkettő azt a látszatot akarta kelteni, hogy támadni készül, de mindkettő félt egy újabb támadástól. Attila is mindennel leszámolt, és arra az esetre, ha a rómaiak megtámadnák táborát, és őt el akarnák fogni, a fanyergeiből hatalmas máglyát rakatott – készen arra, hogy inkább a lángokba veti magát, mintsem az ellenfél kezébe kerüljön.

Igazi győztese a csatának nem volt. Egyes állítások szerint a csatátéren 160 000 hulla maradt, ez azonban nyilván túlzás. Mindenesetre elképesztő méretű mészárlás folyt a catalaunumi mezőkön.

Aëtius másnap elbocsátotta szövetségeseit.

Amikor a hunok látták, hogy a gótok tanyái üresen maradtak, ők is elvonulás-ra gondoltak. Attila azonban cselből tartott és még néhány napig táborában maradt. Csak azután bontatta meg a hevenyészett erődöt, és Aëtius csapataitól tisztes távollóságban vonult a Rajna irányába, hogy visszatérhessen a Duna–Tisza közé.

Aki ma a franciaországi Troyesban megfordul, az ottani szépművészeti mú-zeumban érdekes régiségeket láthat. Az Aube megyei Pouan-ban kiásott Attila-korabeli fegyverek és aranyékszerek adhatnak neki ízelítőt az imént leírt eseményekről.

Attila úgy érezte, hogy a rajta esett csorbát feltétlenül ki kell köszörsülni. A belső politikai viszonyok is úgy alakultak, hogy a megkezdett úton már csak előre lehetett haladni, mégha az az út a bizonytalanba, a pusztulás felé vezetett is.

Itália

A galliai sikertelen hadjáratot követő évben, 452 tavaszán, Attila seregeivel betört Itáliába. Tudomása volt arról, hogy Aëtiusnak nincs ütőképes hadserege, ezért alkalmasnak találta a pillanatot, hogy valóra váltsa régebbi elgondolá-sát: meghódítsa Rómát, „a világ királynőjét”.

Seregeivel a Dráva vonalát követve haladt Poetovóig (Ptuj), ott a meglevő római úton végigvonult Celeián (Celje) és Emonán (Ljubljana), majd a Júliai Alpok lábainál lecsapott Észak-Itáliára. Aquileiánál azonban váratlanul erős ellenállásba ütközött. Csak három hónapig tartó kimerítő ostrom és nagy veszteségek árán tudta bevenni a várost. Közben beköszöntött a száraz nyár, hadseregének és jószágállományának ellátása egyre súlyosabb nehézségekbe ütközött. Aquileia elesett, és a hunok folytathatták útjukat Padova, Brescia, Milánó felé. Ahol nem nyitottak nekik kapukat, ott a várost fölgyújtották.

A mindegyre tornyosuló nehézségek azonban megállásra, sőt visszafordulásra kényszerítik a látszólag győzelmi útját járó hun csapatokat. Nemcsak az ellátás nehézségei és a sereget pusztító járvány ejtette gondba Attilát, hanem főként azok a hírek, amelyek hazulról, a Tisza mellékéről érkeztek. Marcianus keletrómai császár, II. Theodosius utódja csapatai átkelésre készen álltak a Duna mellett, és az Alföldön tanyázó védtelen hun táborokat és szállásokat bármelyik pillanatban megtámadhatták.

Rómát látszólag az a küldöttség mentette meg, amely a Mincio folyó torkolatánál Attila elé járult békéért esedezve és amelynek élén Róma akkori püspöke, Leó állt (a későbbi I. Leó pápa). Attila békét kötött vele, és sebesen elhagyta Itáliát.

Isten ostora bosszút esküdött a keletrómaiak ellen. Példás büntetésül 453-ra újabb hadjáratot tervezett. Erre azonban már nem kerülhetett sor, mert Attila, a hunok teljhatalmú ura meghalt.

Attila halála

Pannónija széles síkján
Attila fedetlen mellel
Megállott egy szép nap reggel.
Kardját égnek hajította
Zúgva hullott rája vissza
Király mellét által furta
Erős szívébe hatolva,
S holtan rogyott le Attila
S megnyugodott dühös kardja
Megelégült a vérszomja.

(Részlet Ávetik Iszáhákján *Attila és kardja*
című verséből, Weöres Sándor fordítása)

A hagyományok szerint Attila alig öt évvel a Priszkosz Rhétor által leírt fogadást követően, egy (menyegzői) lakoma reggelén fejezte be életét. Mondják, hogy Attila éppen Ildikóval ülte nászát, amikor a halál váratlanul elragadta. Azt is állítják, hogy az ünnepségek alatt a szokottnál többet ivott, és másnap reggel túlságosan sokáig nem jelent meg lakosztálya ajtajában. Amikor testőrei hívni kezdték, senki sem felelt kiáltásaikra. Ekkor feltörték az ajtót: Attila élettelenül feküdt ágyán, feje körül vértócsa volt, Ildikó pedig az ágy mellett zokogott.

Jordanes a halál körülményeiről írva biztosan Priszkosz időközben elveszett írására támaszkodott. Az, hogy Attila a mértéktelen ivás következtében halt meg, talán az ő kis privát bosszúja vele szemben, hiszen róla mindig bizonyos ellenszenvvel írt.

Bizáncban, a bizánciakra nagyon jellemző módon, egyszerűen nem tudták elképzelni, hogy isten ostora természetes halállal fejezhette be életét. Ez az ő szemükben hihetetlennek tűnt. Hiszen Kriszapiosz, a theodosiusi udvar legbefolyásosabb embere is kudarcot vallott amikor alig öt évvel korábban Vigilász keze által akarta Attila életét kioltani. Attilát csakis meggyilkolták, volt az általános vélemény. A gyilkos tört egyesek Ildikó kezében vélték látni, mások viszont arról beszéltek, hogy Aëtius egyik bérence, Attila testőre ölte meg urát. A halálhírt Bizáncban biztosan nagy megkönnyebbüléssel vették tudomásul.

A Duna innenső felén viszont a megdöbbenés és a fájdalom hullámmozott végig a hun alattvalókon. Talán Thuróczy János szavai illenek ide legjobban, aki a XV. században írt krónikájában Attila halálát így ecsetelte: „Oh, jaj! A világ dicsősége, akit az istenek akarata vezetett útján, az a király, aki mint ellenség oly sok nemzet vérént ontotta, saját maga véréntől megfulladt.”

Attila halála gyászba borította a hunokat. Nem siratták ugyan, mert az a nomádoknál nem volt szokás, de a férfiak levágták két tincsbe font varkocsukat, és véresre kaszabolták arcukat. A megbízottak pedig előkészítették a temetést.

Annak a dombnak homokos, füves lábánál, amelyen a deszkapalota állt, egy selyemsátort állítottak fel. Ebben ravatalozták fel vezérüket, lábbal északnak, mintha arra tekintene. A ravatal körül ott volt fegyverzete, legendás kardja, aranyíja, értékes zsákmányolt fegyverei, továbbá szőnyegek, ruhák és rengeteg más kincs: arany, ezüst, lószerszámveretek, nyereg- és ruhadíszek, díszedények...

A gyászszertartás apró részletei nem ismeretesek. Annyit azonban tudunk, hogy a temetés előtt egy pillanatban válogatott hun lovasok kezdtek körözni

a halott sátra körül, miközben hun halotti éneket énekeltek. Ez az ének arra az alkalomra lehetett hevenyészve, mert arról szólt, hogy az uralkodó hogyan igazta le egész Szkítiát és Germániát, hogyan remegett a keletrómai birodalom is, és nem ellenség kezétől kellett meghalnia, hanem itthon, barátai között, minden fájdalom nélkül.

Jordanes szövege szerint: „A legnagyobb hun király, Attila, Mundzuk fia, a legvitézebb népek ura halhatatlan hatalommal egymaga bírta szkítia és germánia birodalmait. Számos várost elfoglalva megrémítette mind a két római birodalmat, és amikor azok remegtek, hogy maradványaikat is zsákmányra bocsátja, kérelmükre megengesztelődött és évi adót vett tőlük. Miután pedig a szerencse különös kedvezésével véghezvitte, nem ellenség csapásai alatt, sem övének árulása miatt, hanem ünnepi örömök közt, sértetlen nemzete kebelében, legkisebb fájdalom nélkül halt meg. Ki mondja hát ezt halálnak, amelyért senkinek sem lehet megtorlást követelni?”

Előkelő harcosok egy csoportja, akik a sátor körül nagy kört alkottak, a fenti éneket az előénekesek után hátborzongató, bánatos kórusban ismételték. Az ének után a halotti tor következett, amely a késő éjszakáig elhúzódott. A gyászolók tábortüzek körül ültek, és a pattogó tűz mellett csendesesen elmélkedtek a mulandóságról.

Végül elérkezett a temetés órája. Attila holttestét díszes, ökör vontatta, kétkerekű kocsira tették és egy kis csapat kíséretében elindították a homokpusztába, hogy örök nyugovóra tegyék. Az elől haladó halottaskocsit több más kocsi is kísérte, amelyeken Attila díszes lószerszámain, díszruháit és egyéb felszerelését vitték. A tömérdek kincset mind beletemették sírjába, amely fölé hatalmas halmot emeltek.

Jordanes úgy írja, hogy „...éjjel a holttestet titokban a FÖLDRE rejtették...”, majd a temetést végző munkásokat egy szálíg legyilkolták.

A hármaskoporsóról is írt Jordanes, ezt a hírt azonban nem kell komolyan vennünk, mert a hun és egyáltalán a nomád temetkezések ismerete ellentmond ennek, a tudomány véleménye szerint valószínűleg Jordanestől kitalált részletnek. A hármaskoporsó példa nélküli temetési módja lenne egy nomád fejedelemnek.

Ami pedig a folyómederre való temetkezés hiedelmét illeti, ez a temetési mód is fantázia szüleménye.

Ipolyi Arnold, a neves néprajzgyűjtő, történész és régész, a Kisfaludy Társaság 1846. évi pályázati felhívására nagy odaadással fogott hozzá a magyar nép mitológiájának rekonstruálásához. Az összegyűjtött rengeteg adat

alapján W. Grimm német mitológiájának mintájára megalkotta a *Magyar mytológiát* (Pest, 1854), amelyben elindította hódító útjára a folyómederbe történt temetés gondolatát. Tőle vette át Jókai, majd Gárdonyi is, aki a *Láthatatlan ember* című regényébe olyan szuggesztív módon rajzolja meg ezt a szépen elképzelt de történelmileg teljesen hamis eseményt – Attila temetését –, hogy a közvélemény a tudományos igazságot még ma is csak fejcsóválva fogadja.

Móra Ferenc is véleményt mondott a kérdésről, a következőket írta: „A csíra tehát Ipolyié. Jókai nevelt belőle fát és Gárdonyi Géza megszólaltatta rajta a fülemülét.”

Attila temetési hiedelmének alapja, hogy Jordanes a gótok történetében ír a folyóba való temetésről, de az, akit oda eltemettek, nem Attila volt, hanem Alarich gót király. A félreértés, vagy inkább félremagyarázás világos. Közismert az a bibliai legenda, amely szerint Mózes a menekülő zsidók előtt szét nyitotta a Vörös-tenger vizét, hogy átjuthassanak a túlsó partra. Kevésbé ismert az a történet, amely szerint Cyrus perzsa király az időszámításunk előtti VI. században Babilont úgy foglalta el, hogy előbb csatornát ásott körülötte, azután egy éjszaka a városon keresztül folyó Eufráteszt ennek a csatornának két ágába tereltette, miután seregével az üressé vált medren keresztül bevonulhatott. A folyók eltérítése nem lehet nomád, hanem inkább közel-keleti hagyomány.

A régészek, ha esetleg várják is Attila sírjának felbukkanását (amennyiben már valahol széjjel nem rombolták), mégsem keresik. Figyelmük nem a vizek felé, hanem a Tisza mellékének vagy a Duna–Tisza közének számos emberkéz készítette halma, a kurgánok vagy népiesen korbányok felé fordul.

A Tisza mellett vannak más, egészen bizarr elképzelések is. Egyesek a „hármaskoporsót” a Marosban vagy a Körösök egyikében vélik felfedezni, vannak viszont, akik valahol Erdélyben sejtik, mások arra esküdtek, hogy a mai Tárnokvölgyben, Székesfehérvár közelében temették el Attilát. Ezekkel azonban nincsenek még kimerítve a változatok, a sír lehetne Észak-Itáliában, az Isonzó völgyében vagy Moldvában, de a Szovjetunió délnyugati részén is.

Alapot ezekre a feltevésekre elsősorban a krónika-irodalom, egyes helyi hagyományok és nem utolsósorban spekulatív tudákosságok adnak. Az igazsághoz azonban kevés közülük lehet.